

Participatiestrategieën

De term 'participatie' is een constante in de discourses rond het artistieke in de samenleving en de rol van kunst en cultuur in een democratie. De merite van K&D bestaat erin het participatiedebat dat in culturele en artistieke middens wordt gevoerd blijvend te verknopen met een brede maatschappelijke analyse. Participatie is in deze opzichte een begrip met meerdere lagen: politiek, economisch, sociaal, cultureel... En in elk van deze berekenissferen wordt men geconfronteerd met bijzonder grote uitdagingen. De sociale ongelijkheid is de algemene noemer van wat men ook doorgaans het 'probleem' van participatie noemt. Onderzoeken rond politieke participatie, cultuurparticipatie, sportparticipatie, participatie aan het verenigingsleven wijzen steeds opnieuw in dezelfde richting: het zijn de hoger opgeleiden en de economisch veerkrachtige mensen die meer participeren aan de samenleving, volgens de logica van 'de vermenigvuldiging van de tijd'. Het 'probleem' situeert zich dan bij diegenen die uit de boot vallen, en dus is het participatieprobleem terug te brengen tot een probleem van sociale ongelijkheid. De omgekeerde vraag is echter ook belangrijk: welke participatiedynamieken zijn verantwoordelijk voor de reproductie van deze sociale ongelijkheid?

De hedendaagse toename van sociale ongelijkheid houdt vooreerst verband met de groeiende ongelijke toegang tot de publieke besluitvorming. In 'Pleidooi voor Populisme' (2008) wijst David Van Reybrouck erop dat de gigantische kloof tussen hoog- en laaggeschoolden wellicht het grootste probleem is in onze democratie. Laaggeschoolden maken 76 procent van de Belgische bevolking uit, maar nog geen zeven procent van de parlementaire volksvertegenwoordiging; dit is de diplomademocratie. De combinatie van politieke ondervertegenwoordiging en cognitief-cultureel onevenwicht verklaart ook voor een groot deel het succes van het huidige politieke populisme, zowel aan linker- als aan rechterzijde. Men heeft de laaggeschoolden aan de politieke markt cadeau gedaan nog voordat het proces van culturele emancipatie echt impact kon hebben. Laaggeschoolden zitten vaker in de hoek waar de (sociaal-economische) klappen vallen, kennen vaker gevoelens van wantrouwen en angst tegenover anderen, en worden intel-

lectueel en cultureel verwaarloosd. Maar politiek tellen ze mee, alvast in die zin dat ze de populistische politiek van een kiespubliek kunnen voorzien. Veel groter dan dit directe electoraal belang is ons engagement voor de laaggeschoolden niet, laat staan dat we ze zouden betrekken in de politieke vormgeving van onze samenleving via een model van een meer participatieve democratie. In de representatieve democratie is hun plaats evenwel duidelijk, en precies deze afgebakende plaats laat toe dat de maatschappelijke elite haar greep op de publieke meningvorming behoudt, waarmee een eerste systeem van reproductie van sociale ongelijkheid duidelijk is.

Een tweede reproductief systeem vinden we in de dominante van de economische sfeer en meer bepaald van het bijna ongebreidelde marktkapitalisme. Het kapitalisme vormt de hartslag van de huidige samenleving, en genereert wereldwijd steeds toenemende ongelijkheid, zowel binnen landen als op wereldschaal tussen landen. De private markt legt niet alleen structurele beperkingen op aan de publieke besluitvorming van een democratie, ze beperkt de democratie ook op een directe, culturele manier: politieke discussies omtrent andere en betere maatschappelijke ordeningen worden haast niet meer gevoerd. Waar het om gaat is eerder of de begrotingen in evenwicht zijn, of het BNP stijgt of daalt en of de schuldenbergen kunnen worden overkomen. Het kapitalistische denken heeft onze democratische traditie gekaapt, zowel op het vlak van de inhoud als op het vlak van de vorm: een alternatief is haast niet meer denkbaar. Ook in de economische sfeer dus, vinden we een oorzakelijke factor voor het participatief deficit, een deficit dat zich voornamelijk realiseert via de omweg van de sociale ongelijkheid.

Een derde reproductief systeem, uiteraard verbonden met voorgaande dynamieken, is te situeren op cultureel niveau. Sinds de jaren '90 is het culturele veld in 'straat van non-verandering'; geen noemenswaardige vernieuwingen, geen noemenswaardige machtsverschuivingen, en vooral geen of onvoldoende antwoorden op sociale ongelijkheid als verklarende factor voor het gebrek aan cultuurparticipatie. Want wat is de opdracht en dus het bestaansrecht van culturele actoren? Hun bestaansrecht is gebaseerd op hun visie op mens en wereld, die in hun werking is vervat. Omdat pluralisme hierbij belangrijk wordt geacht, subsidieert de overheid deze actoren. In ruil daarvoor worden ze verondersteld een bijdrage te leveren aan de maatschappelijke discussie via oordeelkundige

standpunten op een publiek forum. Ze doen dit misschien wel, maar opnieuw slechts voor een selecte club, voor dezelfde club als de club van politiek actieve en economisch welgestelde burgers. De wereld van cultuur is de facto niet toegankelijk voor laaggeschoolden en kansengroepen, want de leefwerelden die er worden bewerkt zijn niet hun leefwerelden, het zijn de leefwerelden en aspiraties van de middenklasse en de maatschappelijke elite. Hoe zou men willen dat laaggeschoolden en kansengroepen aan deze cultuur participeren? Hun niet-participeren is een duidelijk signaal: dit aanbod spreekt ons niet aan. Het culturele status-quo is bijgevolg een derde reproductieve factor.

Deze drie factoren wijzen erop dat een kritische invulling van participatieverband dient te houden met het problematiseren van sociale ongelijkheid en het bevragen van de groeiende ongelijke toegang tot de publieke besluitvorming en cultuur. Volgens politiek filosoof Hans Blokland is cultuur een van de meest ongelijk verdeelde goederen in de samenleving. Om de complexiteit van de ongelijke cultuurparticipatie te illustreren, formuleert hij twee participatiedilemma's. Een eerste dilemma stelt de vraag in hoeverre een persoon kan/mag worden ingewijd in een cultuur, zonder dat zijn vrijheid (hier negatief gedefinieerd) wordt aangetast. Immers: een individu wordt verondersteld over een redelijke kennis te beschikken om adequaat keuzes te maken, en deze kennis kan enkel worden opgebouwd via een leerproces, via socialisatie. De vraag is dan in hoeverre deze socialisatie de nog te vormen individuele voorkeuren kan bruskieren en sturen. Enerzijds is dit noodzakelijk omwille van de noodzakelijke kennis om echt vrij te kunnen kiezen, anderzijds is het op egalitaire gronden niet veroorloofd, want elk individu heeft ook het recht om af te wijken van de algemeen aanvaarde 'goede smaak'. Een tweede dilemma sluit hierbij aan en stelt de vraag in welke mate het gerechvaardigd is om de voorkeuren van mensen te verwerpen. Kunnen we verandering brengen in de preferentiestructuur waarvoor de betrokkenen zelf zouden kiezen mochten de alternatieven bekend zijn? De beide dilemma's tonen aan dat elke vorm van ingrijpen in participatievoorkeuren van mensen steeds gewrongen zit tussen het ideaal van de autonome burger en het ideaal van een samenleving die wordt gedragen door een gedeelde cultuur.

Diezelfde spanning is ook precies de spanning die het debat tussen cultuuridealisme en cultuurrelativisme lang levend heeft gehouden. Het cultuuridealisme

enerzijds, gebaseerd op het Bildungsideaal en de Verlichung, wil de hoge cultuur dichterbij het volk brengen. Men wil het volk 'verheffen' door middel van levenslange culturele vorming, met als doel één gedeelde cultuur die de gehele samenleving draagt. De hoge cultuur werd zo een pedagogie, maar intussen werd deze operatie onmaskerd als een bevestiging van de dominante cultuur, en dus een behoudszinnde reflex om de dominante posities in de samenleving te beschermen. Overigens is het reeds lang duidelijk dat de cultuurspreiding van hoog naar laag heeft gefaald: cultuurodelname is weliswaar algemeen toegelopen, maar deze toename is vooral te wijten aan een toename van de maatschappelijke bovenlaag.

Het cultuurrelativisme anderzijds opteert voor de egalitaire cultuurvisie dat alle culturen evenwaardig zijn. Smak is sociaal bepaald, en gezien er verschillende sociale milieus zijn, bestaan er evenveel verschillende smaken. Dit impliceert dat ongeveer alles als kunst kan doorgaan, want 'kwaliteit' wordt vervangen door 'sociale verschillen'. Deze interpretatie maakt elke discussie over kunst en cultuur vrijwel onmogelijk, en resulteert in een onbemoedbaarheid van kunst en cultuur. Het cultuurrelativisme is bijgevolg een onwerkbaar model voor de samenleving, en het cultuurrelativisme pakte uit als ondemocratische reproductie van bestaande machtsposities. Bourdieu nam met zijn distinctietheorie een tussenpositie in, door te stellen dat onze sociale afkomst bepalend is voor ons patroon van cultuurparticipatie. Culturele ongelijkheid heeft alles te maken met ongelijke sociale posities, met ongelijke sociale klassen. De culturele voorkeuren van de hoge klassen zijn niet een onschuldig gevolg van een natuurlijk proces, maar zijn erop gericht de overheersende klassenpositie te behouden. Het cultureel kapitaal van de hogere klassen genereert een machtspositie, een overheersende klassenpositie die de maatschappelijke gelaagdheid mee in stand houdt en die leidt tot cultureel of symbolisch geweld. Cultuurparticipatie valt haast samen met distinctiedrang, zoals de Nederlandse socioloog Abram de Swaan het verwoordde: cultuur is klasse!

Intussen is 'cultuur' breder ingevuld, en participeren ook de hoogopgeleiden moeiteloos aan verschillende vormen van cultuur. De culturele omnivoor is de hedendaagse vertaling van de 19^e-eeuwse kunstsalonbezoeker, en dus staat 'cultuur als meervoud' niet langer ter discussie. Niettemin is de sociale ongelijkheid onveranderd gebleven – want de culturele omnivoor zit stellig ingebed in de ho-

gere klassen – en hebben sommige mensen nog steeds minder toegang tot deze diversiteit aan cultuurvormen. Blokland stelt dan ook dat het bevorderen van cultuurparticipatie niet langer gaat over het overdragen van een bepaalde esthetische voorkeur, maar wel om het scheppen van de sociale condities waarin eenieder, ongeacht zijn sociale afkomst, de mogelijkheid krijgt om zelf een esthetische voorkeur te ontwikkelen, en zelf te bepalen of hij al dan niet wenst te participeren aan bepaalde culturele activiteiten. Autonomie vormt hier het sleutelwoord, maar de 'vrijheid' waarop Blokland zich beroept is geen negatieve (vrij van) maar een positieve vrijheid (vrij tot). Positieve vrijheid staat voor die vorm van vrijheid waarin mensen over de capaciteiten beschikken om keuzes te maken. Indien er, vanuit voorgaande participatiedilemma's en het dispuut tussen cultuurspreiding en cultuurrelativisme één les te onthouden valt, dan is het deze: interveniëren in de ongelijke cultuurodelname kan er niet in bestaan de (geprefereerde) cultuurvorm zelf aan anderen op te leggen, maar kan er wel in bestaan de mogelijkheden van mensen te vergroten, vertrekkende vanuit hun capaciteiten, zodat ze zelf hun geprefereerde cultuurvormen kunnen kiezen. Gezien het sociaal karakter van de mens – de mens ontwikkelt kennis en vaardigheden door interactie met anderen – moet men, vanuit een reëel respect, een actieve bijdrage leveren aan zijn culturele vaardigheden en kennis. In de vermogensontwikkeling van personen in armoede, bijvoorbeeld, vindt Blokland de meest fundamentele en normatieve reden om een inspanning te doen op het vlak van cultuurparticipatie: het is immers inconsistent om het 'recht op cultuur' van mensen in armoede te beklemtonen, wanneer zij niet over de vermogens beschikken om deze rechten te beleven. Het gaat hier niet om het opdringen van één bepaalde cultuurbeleving, maar wel om het ontwikkelen van hun mogelijkheden om een divers cultuurpalet te leren kennen, en aldus keuzes te maken. Essentieel is dat mensen ook werkelijk iets te kiezen hebben, en dit hangt af van de mate waarin iemand vrij is. Participatie aan cultuur bevordert in een realiteit van sociale ongelijkheid kent geen andere mogelijkheid dan de moeilijke weg van het bevorderen van positieve vrijheid.

Een oordelende openbaarheid

Het oordelende vermogen van de burger, een belangrijk onderdeel van positieve vrijheid, wordt grotendeels gevormd via de oordelende openbaarheid. Dit

is meteen ook de legitimatie voor het belang dat K&D vanaf de jaren '90 heeft toegekend aan kunst en cultuur: kunst en cultuur kreeg een gerechvaardigde plaats, vanuit de vooronderstelling dat kunst en cultuur ons oordeelsvermogen aanscherpen en het openbare debat voeden. Deze openbaarheid, de publieke sfeer, heeft een emancipatorische functie, omdat hier de confrontatie wordt aangegaan met vormen van onderdrukking en dominantie. Aan dit forum nemen mensen deel die dat doen vanuit hun eigen keuze, en hier ook weer hebben we te maken met een paradoxale structuur: niemand kan aanspraak maken op de waarheid, maar regelmatig moet iedereen deze plek willen veroveren, want precies de diversiteit aan aanspraken op de waarheid maakt de kern uit van onze democratie. Deze paradoxale structuur illustreert het complexe verband tussen cultuurparticipatie en de democratische samenleving. Het gaat om een steeds voortdurend proces van oordeelsvorming, van het formuleren van kwalitatieve argumenten, want in een democratie draait alles om het principe van 'Verantwoording'. De openbaarheid vormt voor de culturele sector de basis om vorm te geven aan de essentie van cultuur, en deze essentie is betekenisconstructie: via cultuur geven we betekenis aan onze natuur, aan onze leefomstandigheden en aan onze leefwerelden. Dit proces van betekenisgeving moet uiteraard tot ieders mogelijkheden behoren (dit is het 'recht op cultuur'), en is ook fundamenteel politiek, want gaat immers steeds ook om de vraag 'welke wereld vinden we wenselijk?' De Joods-Duits-Amerikaanse politiek filosoof Hannah Arendt omschreef de openbaarheid als 'een arena' die onderlinge verbondenheid tussen mensen kan creëren via het politieke handelen. Dit politieke handelen – politieke participatie of het 'in de wereld zijn' – was voor haar essentieel in een goed draaiende democratie, en precies daarom verkoos Arendt de directe democratie boven de representatieve democratie: de representatieve democratie was volgens haar een aanfluiting van de menselijke verantwoordelijkheid, en doet onrecht aan 'wereldlijke tussenruimte die mensen wederzijds verbindt'.

De kritiek van Hannah Arendt is in onze actuele samenleving zeker relevant: het principe van publieke verantwoording via argumenten onderbouwt niet langer het politiek gebeuren, laat staan dat dit proces in de openbaarheid wordt gevoerd. Duits filosoof en socioloog Jürgen Habermas, die tevens bijzonder veel belang hechtte aan de openbaarheid als ruimte voor rationele discussie, kwam tot dezelfde vaststelling: de openbaarheid waarin de kracht van goede argumen-

ten het regelend principe is, is verdwenen. Dit is niet enkel een democratisch probleem in die zin dat het een probleem is van ons politiek bestel, het is ook en vooral een sociaal probleem in die zin dat deze openbare ruimte de oefenruimte van menselijk oordeelsvermogen is, en een reële participatieruimte. 'Hoe kan deze openbaarheid opnieuw worden georganiseerd?' is dan ook hanvraag van deze tijd.

Habermas beantwoordde deze vraag met zijn theorie van het 'communicatief handelen': het handelen van een gemeenschap die via de weg van redelijke argumenten zoekt naar consensus. Het communicatief handelen is een manier om het 'systeem' (de economie, de politiek) te verbinden met de 'leefwereld': de alledaagse leefwerelden van verantwoordelijke en solidaire individuen. Dit handelen is niet in de eerste plaats doelgericht of strategisch, maar is wel gericht op wederzijds begrip. Habermas' kritische diagnose van de moderne samenleving stelde immers dat het kritische punt is bereikt waarop het systeem zich losmaakt uit zijn bedding in de leefwereld, met pathologieën in de maatschappij tot gevolg. Zo'n pathologie is het uit evenwicht zijn van de balans tussen de dominante rationaliteit werkzaam in het systeem (de doel-middelrationaliteit) en het bindend mechanisme in de leefwereld (de communicatieve rationaliteit). De communicatieve rationaliteit – een vorm van rationaliteit die erin bestaat dat geldigheidsclaims voor uitspraken worden gedaan – moet worden hersteld, want hierin ligt, aldus Habermas, de maatstaf voor maatschappijkritiek.

Belangrijk in dit proces van communicatief handelen is dat het om een machts-vrije dialoog gaat, een principe dat ook werd uitgewerkt door de Braziliaanse pedagoog Paulo Freire. In zijn *'Pedagogie van de onderdrukten'* (1980) hanteert hij de term 'culturele actie voor vrijheid', waarbij het bijvoeglijk naamwoord 'cultureel' bewust is gekozen om de omvang van dit handelen te duiden: het gaat om meer dan enkel het rechtstreeks aanpakken van sociaal-economische problemen. Hij gaat ervan uit dat men pas op een kritische manier kan omgaan met cultuur door haar als één geheel te zien met verschillende sectoren. Culturele actie voor vrijheid bestaat dan uit een diepgaand proces van 'bewustwording': een dialogisch proces waarbij 'grenssituaties' worden getransformeerd. Grenssituaties zijn situaties die objectief bestaan – en bijgevolg moeten worden bekeken binnen de politieke en maatschappelijke tegenstellingen – maar wel

subjectief worden ervaren. In deze subjectieve ervaring kan men zijn situatie bekijken als een noodlot, of men kan de situatie op een kritische manier bekijken en proberen te veranderen. De dialoog is het middel om deze kritische stap te zetten: de machtsvrije dialoog is gericht op het creëren van 'bewustzijn', de noodzakelijke voorwaarde voor veranderbaarheid. Bewustzijn slaat hier op een leerproces dat nodig is om de sociale, politieke en economische tegenstellingen te begrijpen. Freire benoemt dit proces als 'collectiveren': de problemen waarmee men wordt geconfronteerd, moeten worden verbonden met de manier waarop onze maatschappij is georganiseerd. In Habermas' termen zouden we het bijgevolg hebben over de kritische verbinding tussen leefwereld en systeem.

Freire en Habermas stellen de machtsvrije dialoog voorop als model om de openbaarheid te herorganiseren, naar model van een op emancipatie gerichte openbaarheid, zoals dit het geval was in de politieke tradities van de Oud-griekse (Atheense) cultuur, bijvoorbeeld. Maar een belangrijke vraag blijft of dit realistisch is in onze huidige samenleving. Is macht geen onderdeel van de 'polis' waar we eerder moeten mee leren handelen? Kan de discussie rond ongelijke cultuurparticipatie bijvoorbeeld los worden gezien van de macht die sommige groepen hebben om hun cultuur als dé cultuur te benoemen, en andere culturele patronen als minderwaardig te bekijken? En hoe 'vrij' is het individu in het algemeen, kunnen we om de macht heen wanneer we over participatie spreken?

Herverdeling van macht

De verbindingspunten tussen democratie, empowerment en cultuur hebben te maken met het proces van toegang tot zeggenschap en macht. Een machtsverdeling zou een verandering in structuren impliceren, en precies hier situeert zich de weerstand. Systemen of structuren zijn per definitie conservatief, gericht op hun eigen voortbestaan. Michel Foucault wijdde een groot deel van zijn werk aan onderzoek naar de werking van de macht. Een van zijn kerngedachten is dat macht niet zozeer als repressief moet worden begrepen, maar wel als productief: iedereen die participeert in een systeem – om het even met welke ideologie en met welke graad van verzet – draagt (bij aan) de macht van dit systeem. De mens

is, gezien zijn sociale aard, vanaf zijn geboorte gevangen in onzichtbare machtsstructuren die zowel positieve beelden (de school en de opvoeding, de democratie) als negatieve beelden kennen (de gevangenis, de psychiatrische instellingen), maar op zich allemaal hetzelfde doel hebben: de mens disciplineren en het machtsstelsel laten voortbestaan. De positie van het subject als autonoom individu was voor Foucault dan ook een fictie: de mens wordt 'gesubjectiverd' en leeft met de illusie dat hij een zelfbepalend wezen is. Foucaults ierwat pessimistische visie op de vrije handlingsruimte van de mens was evenwel ingegeven door een zoektocht naar middelen om verzet te bieden tegen praktijken die mensen in een keurslijf dwingen en hen onderwerpen. En zijn denken kan dan ook in verband worden gebracht met de complexe thematiek van cultuurparticipatie in de realiteit van doorgedreven sociale ongelijkheid.

Zo poneert Eric Corijn dat, inzake participatie, cultuur niet verschilt van andere vrijtijdsbestedingen zoals sport. Waarom wordt de participatiediscussie enkel gevoerd als het gaat over kansengroepen? Er is immers geen discussie over de niet-participatie van de hogere klasse en de middenklasse aan de cultuur waarvoor ze gezegd is bedoeld, maar ook die klassen participeren niet volwaardig. De stelling dat het fundamenteel gelijken zijn met minder kansen waarop exclusief moet worden gefocust, is onjuist. De vraag is dubbel: kan participatie en is participatie nuttig? Die discussie moet voor alle maatschappelijke groepen worden gevoerd. Een van de hoofdoorzaken van het participatieprobleem is evenwel dat cultuur vertrekt en eindigt bij de middengroep, waardoor het cultuuraanbod te eenzijdig is. Ten eerste omdat de cultuurproductie altijd deels is getekend door de culturele achtergrond van haar personeel, en dit personeel is niet divers genoeg. En ten tweede omdat het culturele aanbod – de symbolische orde – een bepaalde leefwereld weerspiegelt, en dit is niet ieders leefwereld: het is voornamelijk de leefwereld van de middenklasse. Het democratisch deficit in de cultuurspreiding ligt dan niet zozeer in het feit dat niet alle bevolkingslagen zijn weerspiegeld in het publiek van de grote culturele instellingen, maar wel dat de specifieke symbolische orde en imaginaire wereld van volkslagen en allochtone groepen niet artistiek wordt gedocumenteerd en bewerkt. Brede lagen van de bevolking komen bijgevolg niet in beeld in het culturele aanbod, en de vraag is dan ook of de verschillende bevolkingsgroepen voldoende keuze hebben qua artistieke uitdrukking. Het antwoord is neen.

Nico Carpentier pleit voor een radicaldemocratische lezing van cultuurparticipatie, een lezing die dikwijls naar de achtergrond wordt geschoven in het gangbare discours over cultuurparticipatie. Participatie is het object van een ideologische betekenisstrijd. We moeten om te beginnen een onderscheid maken tussen toegang, interactie en participatie. De drie concepten worden vaak tot één model samengesmolten, terwijl toegang en interactie eigenlijk veel meer als mogelijkheden voorwaarden fungeren voor participatie. Zo wordt culturele participatie bijvoorbeeld herleid tot culturele toegang, wat een reductie van de radicaldemocratische betekenis van participatie impliceert. Deze reductie verkleint de ruimte voor empowerment, en stuurt aan op een cultureel status-quo. Het negeren van de factor macht in de context van een culturele productie leidt bijgevolg tot een zeer eenzijdige discussie over cultuur.

Wanneer we culturele democratisering bijvoorbeeld in de concrete context van musea plaatsen, dient de onevenwichtige machtsverdeling tussen de leek en de expert in vraag te worden gesteld. Uitgaande van de concepten toegang, interactie en participatie is het moeilijk houdbaar dat alleen experts toegang krijgen tot het besluitvormingsproces. Tegelijk impliceert culturele participatie niet dat culturele expertise teniet moet worden gedaan. Culturele experts komen alleen in een andere positie - met andere identiteiten - te staan, waarbij openheid, partnerschap, verbondenheid en inspraak de kernbegrippen vormen. En in de discussie moet niet alleen de diversiteit aan culturele experts centraal staan, maar ook de diversiteit in publiek aanbod. Er moeten bijgevolg subgroepen in de analyse en het besluitvormingsproces worden betrokken, ook die groepen 'die niet kunnen spreken'.

Strategieën

Participatie heeft steeds te maken met het ingaan tegen machtsongelijkheid en het democratisch deficit van onze systemen. Participatie heeft alles te maken met 'in de wereld staan', en is steeds gericht op verandering. Participatie aan kunst en cultuur is een onderdeel van dit bredere verhaal, en geeft zodoende mee vorm aan het democratisch ideaal. Essentieel in dit verhaal is de openbare ruimte als een plek waar op basis van goede argumenten het noot eindigende debat wordt

gevoerd over datgene wat mensen verbindt. Problematisch is dat dit publieke gesprek nauwelijks nog wordt gevoerd, ook niet in de culturele sector, en dat een aantal normatieve grondslagen inzake het maatschappelijk-politieke thema eerder marginaal aan bod komen.

Vanuit deze vaststelling suggereren we in wat volgt een aantal participatiestrategieën die wél slaagkansen hebben, omdat ze de volle complexiteit van het participatiegegeven vatten en bewerken. Een aantal condities waaraan vernieuwende praktijken moeten voldoen en een aantal kritische kanttekeningen omkaderen deze participatiestrategieën: ten eerste dient participatie te zijn gericht op het vergroten van de positieve vrijheid van de mens, een vorm van vrijheid die uitgeraard niet losstaat van de relatie met de andere en de leefomgeving. Positieve vrijheid staat steeds in het teken van een competentiebenadering: het accent ligt niet op de eventuele tekorten van mensen, maar wel op hun mogelijkheden en talenten. Ten tweede mag participatie niet worden gereduceerd en geïsoleerd tot een middel, en maakt het steeds deel uit van een breder plaatje waarbij we ons de vraag moeten stellen 'welk mensbeeld, welk wereldbeeld dragen we uit met een bepaalde participatieve interventie?'. Participatie is in die zin nooit volkomen, het is geen statische maar een evolutieve praktijk, precies omdat de vormgeving van onze samenleving steeds correcties kan verdragen. Ten derde gebeurt participeren altijd 'in context', wat impliceert dat er geen sluitende formule voor kwalitatieve participatiestrategieën bestaat, maar wat ons voornamelijk dwingt om de context waarin we werken steeds zeer goed te begrijpen en te respecteren. Participatieve interventies durven immers wel eens spaak te lopen op een te geringe contextgevoeligheid. Een goede interactie met de specificiteit van de context is zonder meer de enige duurzame weg naar verandering, al is het zeker niet altijd de weg van de minste weerstand. Ten vierde moet worden geïnvesteerd in de culturele habitus, met klemtoon op de kinder- en jeugdjaren, omdat precies in deze fase het culturele handelingspatroon wordt verworven. Dit investeren gebeurt op twee fronten: het beleid voorziet het voorwaardenscheppend kader, de participant ontwikkelt zijn/haar vermogens en verlegt steeds grenzen. Zonder dit bewustwordingsproces, wat deels een individueel leerproces is maar ook deels een proces van 'collectiveren', is van reële participatie geen sprake. Cultuur in de betekenis van ontwikkeling is immers geen entertainment, het vergt wel degelijk inspanningen. In die zin moet het sociaas dat men soms verwacht van het

wegwerken van financiële drempels sterk worden gerealiseerd. Een eenmalige theaterervaring zal er nog niet voor zorgen dat theater deel gaat uitmaken van de habitus van een persoon. Het 'gratis'-verhaal schepst bovendien de illusie dat er vanuit het oogpunt van de participant geen inspanning voor moet worden geleverd, en omdat het weinig structurele verandering om het lijf heeft, zorgt het niet zelden voor een Martheïseffect. Kortingsystemen berekenen op een dieper niveau van betekenis ook dat de band tussen aanbod en burger wordt geïndividualiseerd, ze maken van de burger eerder een klant dan een actieve participant. Kortingsystemen kunnen dus maximaal een tijdelijk middel zijn, en zijn zeker niet het ultieme doel van participatie-initiatieven. Ten vijfde, en tot slot, heeft (het gebrek aan) participatie steeds te maken met duidelijke en verborgen uitsluitingsmechanismen die deel uitmaken van wat Foucault 'macht in werking' zou hebben genoemd. Het bevorderen van cultuurparticipatie kan bijgevolg niet los worden gedacht van het bevragen van bestaande hiërarchieën in cultuur. De culturele canon is immers niet neutraal, en evenmin zijn de cultuurinstellingen dit, gezien ze deel hebben aan deze canon. Willen we participatie bevorderen en dus culturele uitsluitingsmechanismen aanpakken, dan moeten we deze canon bevragen en heroriënteren als instrument in een beleid dat gericht is op emancipatie.

Vernieuwende participatiestrategieën combineren bovenslaande condities. Ze maken steeds de brug tussen een gerichtheid op de participant, met zijn leefwereld als vertrekpunt en een doorgedreven gerichtheid op eigenaarschap en de erkenning van specifieke betekenisgeving, en een gerichtheid op hervorming van het systeem, zodat structurele uitsluitingsmechanismen worden tegengegaan. Wat deze noodzakelijke systeemcorrecties betreft, is culturele uitsluiting niet oevallig geconcentreerd in de zwakkere sociaal-economische bevolkingsgroepen. Het betreft niet toevallig groepen die door de crisis onder een verhoogdearmoede- en migratiedruk komen te staan. Onderstaande strategieën hanteren dan ook de emancipatie van deze kansengroepen als voornaamste ideologie.

<unstinteractie als methode

Een eerste participatiestrategie werd door K&D beleidsmatig verdedigd met de ART 23-projecten en de latere sociaal-artistieke projecten, en deze strategie heeft in eerste instantie te maken met de methode van participatie zelf. In de klassieke

aanpak primeert kwantiteit boven de kwaliteit, bijvoorbeeld in het werken aan vrijheidsparticipatie van mensen in armoede. Men hanteert vaak methodes van vergaderen, sensibiliseren en informeren — methodes die in hoofdzaak verbaal zijn en minstens deels hebben bewezen niet te werken voor alle maatschappelijke groepen. Daarenboven vallen de klassieke methodes vaak samen met een efficiëntiebenadering: het 'probleem' van de doelgroep vormt steeds weer het centrale onderwerp waarvoor acties worden opgezet, al dan niet geëxpliciteerd. Deze vaststelling gecombineerd met het tekort van de culturele sector om de openbare ruimte te dynamiseren tot een ruimte waarin actief betekenis wordt geconstrueerd, brengt ons bij kunstinteractie als eerste strategie. Onder kunstinteractie verstaan we dat kansengroepen actief participeren aan het creëren van artistieke symbolen: ze zijn niet louter de potentiële 'consumenten', ze zijn voornamelijk de producenten van symbolen. Symbolen creëren verdient bovendien veel aandacht als proces: kansengroepen worden er benaderd vanuit hun competenties en talenten, niet vanuit hun gebreken. Deze talenten worden ook rechtstreeks aangesproken in het maakproces van kunst en dus worden ze sociaal bekrachtigd. Het actief interageren rond en met kunst zorgt ervoor dat kansengroepen ook werkelijk 'deel hebben' aan de kunst: het zijn niet anderszins leefwerelden, maar hun eigen leefwereld waaruit symbolen zijn gegroeid. Projecten met een kunstinteractie kunnen fungeren als een vrije ruimte voor betekenisgeving, en nemen in die zin de functie van de openbare ruimte over. 'Vrij' is deze ruimte voornamelijk omdat met kunst als middel wordt gewerkt, en als kunst één eigenschap heeft, dan is het dat het spreken via kunst het meest vrije spreken is. Bovendien is dit geen 'verbale' methode, in de letterlijke zin van het woord, en dus breder toegankelijk. Maar kunst is hier géén middel in die zin dat het een afgebakend doel kan dienen; dan zou het zijn karakter van vrijheid meteen verliezen en dus ook geen kunst meer zijn. Kunstinteractie is bijgevolg een middel-zonder-doel, en methode die belangrijk is als werkwijze, om zichzelf. Ten aanzien van kansengroepen bieden kunstinteractieprojecten veel duurzamer effecten dan doelingsprojecten: in één beweging worden ontmoetingen tussen mensen mogelijk, wordt gewerkt aan identiteitsontwikkeling, aan artistieke expressie en vaardigheden, en dus aan 'vormgeving' in de sociale en artistieke zin. Kansengroepen worden mondig. Ten aanzien van de betrokken sectoren wordt het welzijnsbegrip verruimd van materieel tot immaterieel welzijn, en worden de kunsten op hun inclusief en divers karakter bevraged. Zowel vanuit een kunstperspectief als

vanuit een welzijnspectief is creatief werken noodzakelijk om deze kansen-groepen te bereiken, en nog meer om ze ook werkelijk deel te laten hebben aan kunst en welzijn. Kunstinteractie is in die zin niet enkel belangrijk als methode, maar ook omwille van het politieke statement dat culturele uitsluiting wel eens de grootste vorm van uitsluiting zou kunnen zijn, en dat ook omgekeerd cultuur de grootste hefboom voor ontwikkeling kan zijn (AVA, 1994; UNESCO, 1996).

Deze participatiestrategie wordt door Demos actueel hoog in het vaandel gedragen. K&D zette sociaal-artistieke projecten op de kaart in Vlaanderen, een engagement dat wordt gecontinueerd in Demos met haar steunpuntfunctie ten aanzien van sociaal-artistieke projecten. De publicatie 'S(O)AP' (2009) en 'EN-TER sociaal artistieke piraterij' (2010) – een publicatie over het eerste sociaal-artistieke festival in Vlaanderen – zijn slechts twee van de vele acties in dit kader.

Lokale trajecten als afstemming

Een tweede participatiestrategie heeft te maken met de ontwikkeling van een gedeelde visie en aansluitende praktijken op lokaal niveau. Veel verschillende actoren werken, elk op hun eigen wijze en vanuit hun eigen logica, aan participatie van kansengroepen. Deze groeiende aandacht is enerzijds toe te juichen, maar anderzijds stellen we ook vast dat de concrete participatiepraktijken soms mekaar tegenspreken in achterliggende ideologie, mekaar voor de voeten lopen of mekaar concurreren worden. Dit probleem van afstemming is het meest voelbaar op lokaal niveau, het niveau waar ook de concrete brug dient te worden gemaakt tussen beleid(s)visie en implementatie in praktijken. Het installeren van lokale trajecten, waarbij de verschillende betrokken lokale actoren samenwerken aan een gedeeld beleid, vormt hierop een antwoord. K&D organiseerde en begeleidde in die zin experimentele trajecten in een aantal Vlaamse steden, waaronder Aalst, Geel, Mechelen en Leuven. Het traject in Aalst is illustratief voor de potentie van deze trajecten. De directe aanleiding was de introductie van de 'federale maatregel ter bevorderen van de culturele, sportieve en sociale participatie en ontplooiing van OCMW-cliënten', en de vaststelling dat tussen de reguliere opdrachten van het OCMW en de opdracht rond cultuur een grote kloof gaapte. Probleematisch was voornamelijk de vraag hoe een lokaal draagvlak kan worden gecreëerd, opdat de toegekende middelen ook daadwerkelijk leiden

tot het bereiken van de participatiedoelstelling. Een visiegroep werd samengesteld met OCMW-, verenigingsvoorzitters en lokale partners, met als doel om (1) een bruikbaar denkkader en gedeelde visie te ontwikkelen, en (2) een instrumentarium uit te werken voor de besteding van de middelen. De cultuurbeleid-coördinator speelde een voortrekkersrol in dit lokaal verhaal, en dus werden ook de gemeentelijke diensten al snel betrokken partners. Gedeelde visie-elementen waren onder meer de bijzondere aandacht voor jongeren en kinderen, het bereiken van de meest kwetsbare groepen en de overtuiging dat het bij werken aan participatie om een gedeelde verantwoordelijkheid gaat. Deze visie werd geconcretiseerd in een coherent en duurzaam actieplan.

Dit piloottraject leert dat integraal en transversaal werken, waarin de belangen en werkwijze van elke afzonderlijke partner worden overstegen, in de eerste plaats mogelijk is, en dat dit – gezien de verdere ontwikkelingen van dit traject – leidt tot een meer duurzame aanpak van participatiedrempels. Verder leert dit project ons ook dat lokale trajecten slechts kunnen slagen mis één belangrijke voorwaarde: de erkenning van culturele gelijkwaardigheid als basiswaarde is van fundamenteel belang. Deze gelijkwaardigheid erkennen, slaat in de eerste plaats op een culturele houding ten aanzien van bijvoorbeeld personen die in armoede leven: armoede mag geen reden zijn tot culturele uitsluiting, tot een attitude van neerbuigendheid of missionering. Een verantwoorde bekommernis omtrent participatie moet net een signaal omvaren van culturele gelijkwaardigheid, ondanks de materiële ongelijkheid en de individuele diversiteit. De berekenis van cultuur kunnen we immers ook omschrijven als: binnen de eigen culturele zingeving evolueren met respect voor de culturele zingeving van anderen. Gelijkwaardigheid situeert zich bijgevolg in het perspectief van culturele ontwikkeling. Tot slot slaagden deze lokale trajecten dankzij een doorgezetten en langdurig proces van visie-uitwisseling, argumenteren, en het delen van ervaringen: langetermijndenken en -handelen is bijgevolg belangrijk, en dit gaat deels in tegen de reneer van de tijd om zeer snel 'meetbare effecten' te realiseren.

Transversaal handelen als vernieuwing

Onze postmoderne samenleving wordt gekenmerkt door een zeer hoge graad van professionalisering en efficiëntiedruk, en dit niet in het minst op beleids-

niveau. De verkokering van het beleid is bijzonder groot: op de verschillende beleidsniveaus en in de respectievelijke sectoren worden de opdrachtformuleringen, beleidsovereenkomsten en werkinhouden neigjes van mekaar gescheiden gehouden en zorgvuldig afgeschermd. Die tendens tot sectorafbakening en opdrachtenspecificiteit van organisaties leidt niet enkel tot versnippering, maar vooral ook tot grote 'gaten' in het lappendeken. Themàs die urgent zijn maar niet in één welbepaalde sector thuishoren, kunnen niet worden aangepakt. De complexiteit van de samenleving maakt dat een werking vanuit afzonderlijke en gescheiden werkdomeinen niet meer in staat is om ten aanzien van de problemen op een accurate manier een antwoord te formuleren. Participatie in het algemeen en werklijnen die uitgaan van leefwerelden van kansengroepen appelleren aan een tegenovergestelde demarche: aan een grensoverschrijdende aanpak die de verschillende (levens)domeinen met mekaar verbindt. Immers: kansengroepen vallen uit de boot op de arbeidsmarkt én in het verenigingsleven én in het onderwijs én in de vrijetijdssctoren, én, én. Willen we de participatie van deze meest kwetsbare groepen bevorderen, in die zin dat we ons werkelijk richten op een emancipatorisch effect, dan is het onontbeerlijk om hun situatie in zijn complexiteit te begrijpen en dus ook transversaal te handelen. Een reëel denkkader om deze transversaliteit te begrijpen, is precies de notie culturele ontwikkeling: culturele veranderingsprocessen zijn per definitie multiaspectuele, geïntegreerde processen (UNESCO, 1996). Deze invalshoek toont duidelijk dat veel problemen onoplosbaar blijven zolang ze geïsoleerd worden bekeken en behandeld vanuit één bepaalde sector. Ze kunnen enkel worden aangepakt via verbindingen tussen sectoren, niet enkel feitelijk – in de reële aanpak – maar ook in het begrijpen van problemen in de analyse. Dit legt een systeem van interrelaties bloot tussen wat een reeks van dispartate, niet met elkaar verbonden problemen lijkt te zijn. In deze context houdt participatie op een snel en oppervlakkig proces te zijn, maar werkt men daadwerkelijk aan 'culturele actie'. Transversaal handelen gaat bijgevolg steeds over samenwerkingen die niet evident zijn, waarbij de werkingen van de verschillende domeinen niet enkel mekaar raken, maar ook mekaar beïnvloeden en vertikelen. Soms zien we dat initiatieven en actoren urgente kwesties niet niet aanraken, ondanks een veelvoud aan werkvormen en beleidslijnen die op eenzelfde terrein aanwezig zijn. Bijvoorbeeld: stedelijke vernieuwing wil graag geïntegreerd plannen, maar is tegelijkertijd vaak verplicht om op een koopkrachtige middenklasse te focussen. Lokaal sociaal beleid bena-

dert mensen eerder als cliënten dan als autonome burgers, wat ook niet meteen resulteert in meer burgerschap. Sociaal-artistiek werk blijft vaak beperkt tot een vaste kring van mensen, waardoor een wijkbreed langdurig effect uitblijft. Bij stedenbouwkundige projecten blijft de inbedding van de civiele samenleving vaak achterwege. Een transverse aanpak zou deze vier werklijnen kunnen verknopen, en zo de wijk en zijn burgers betrekken op een meer fundamentele manier, door precies dergene aan te pakken wat steeds tussen de mazen van de sectoren valt. Door langdurig in de wijk te blijven, wordt een verzamelpunt gecreëerd van berekenissen en verwachtingen die in de wijk leven. Een culturele en artistieke omkadering kan de ervaringen en aspiraties van de bewoners zelf hanteren om de dominante beeldvorming van de wijk te corrigeren.

De beide voorgaande strategieën – lokale trajecten en transversaal werken – werden door K&D voorbereid met onder meer het onderzoek naar de OCMW-middelen voor cultuur, jeugd en sport, en worden actueel door Demos gecombineerd in haar werkspoor rond 'lokale netwerken vrijetijdsparticipatie voor mensen in armoede'.

Naar vitale coalities

Voorgaande participatiestrategieën hebben een belangrijke gemeenschappelijke noemer: ze zoeken allemaal naar 'vitale coalities'. Deze term is geworteld in het discours rond de burgermaatschappij, en heeft bijgevolg ook veel te maken met het bevorderen van participatiekwaliiteit. Uitgangspunt van deze vitale coalities is dat een veranderende samenleving een bijstelling van het participatiebeleid vergt, en dit in velerlei opzichten. Zo wordt onvoldoende de verbinding gemaakt tussen het beleidskader en de burgermaatschappij: er zijn bijvoorbeeld participatie-initiatieven enerzijds en de steun voor het verenigingsleven anderzijds. Deze lijken wel los van elkaar te staan, hoewel precies de verbinding tussen beide de basis voor het participatiebeleid zou moeten zijn. Er bestaat ook onvoldoende duidelijkheid over de strategische basishouding in dit participatieverhaal, welke zou moeten bestaan uit de erkenning van het belang van een innovatieve burgermaatschappij: het zijn actieve en verantwoordelijke burgers die participatie betekenis geven, de overheden zijn verantwoordelijk voor de voorwaarden schepende kaders om deze dynamiek mogelijk te maken. Ook stellen

we vast dat de ruimte die deze dynamische burgermaatschappij nodig heeft, niet steeds accuraat wordt begrepen. Zo bevordert de subsidiariteit van het beleid bijvoorbeeld in potentie wel de ruimte voor een actieve burgermaatschappij, maar wanneer deze subsidiariteit wordt ingevuld door een veelheid aan lokale regelgevingen, dan zijn we geen stap verder.

'Vitale coalities' zijn een antwoord op deze rekorten, in die zin dat ze de brug maken tussen een steeds groter wordende complexiteit van de samenleving zelf, en de vaststelling dat de overheid deze complexe samenleving niet langer alleen de baas kan. De representatieve democratie heeft nood aan meer participatieve democratie, om haar legitimiteit te behouden. De legitimiteit van het gezag zal met deze omslag in het handelen ook veranderen van locus: legitiem gezag zal in de toekomst niet langer probleemloos voortvloeien uit verkiezingen en regels, maar zal in toenemende mate het product zijn van de manier van gezag uitoefenen zelf. De manier waarop oplossingen worden gezocht voor problemen zal even belangrijk zijn als de inhoud van de oplossingen zelf. In deze procesgerichte benadering speelt de burgermaatschappij een cruciale rol: de dialogische relatie tussen het beleid en de burgermaatschappij vormt de zuurstof voor 'vitale coalities'. De burgermaatschappij bouwt vanuit haar autonomie macht en tegenmacht op; een machtsrealiteit waarmee de overheid dient te leren werken, niet zozeer vanuit een defensieve reflex om de bestaande macht veilig te stellen, maar wel vanuit een offensieve houding omdat de macht van de burgermaatschappij een hefboom is voor duurzame verandering. Conflicten, spanningen en belangen tegenstellingen zullen vanzelfsprekend onderdeel zijn van deze dialogische relatie, maar dit hoeft niet negatief te zijn, integendeel moeten we deze botsingen zien als opportuniteiten voor reflectie, doorgedreven meningsvorming en het aanscherpen van keuzes. De rol van de overheid in deze dialogische relatie is evenwel geen passieve rol: de overheid schepst de voorwaarden voor deze dialoog, en stelt harde voorwaarden wat betreft basisrechten en elementaire basisprincipes. Eveneens is het aan de overheid om het democratisch gehalte van de groep geëngageerde burgers te bewaken, want ook binnen de burgermaatschappij zelf speelt de macht, en heel wat subgroepen – de doelgroepen of de kansengroepen – hebben geen toegang tot de burgermaatschappij. Participatie als overheidsopdracht betekent dus ook en vooral: de reële mogelijkheden scheppen voor kansengroepen om zichzelf als actieve burger te ontwikkelen, een burger die

mee vorm geeft aan de samenleving. 'Vitale coalities' zijn immers niet louter een dialogisch onderonsje, het zijn processen van betekenisconstructie en vormgeving van onze samenlevingsstructuren en samenlevingswijzen. Wanneer het om cultuur gaat, zijn vitale coalities de 'tussenruimtes' waarin de onoplosbare spanningen rond culturele participatie worden beleefd: elitecultuur vs populaire cultuur, verheffing vs emancipatie, democratisering van cultuur versus culturele democratie, sociaal-artistieke praktijken vs artistieke vrijheid enzovoort. Deze spanningen zijn essentieel en het zou een dramatische vereenvoudiging van de werkelijkheid zijn, mochten we denken dat de spanning kan worden opgelost in de dominantie van één pool boven de andere. Omdat de verbinding tussen cultuur en democratie een fundamenteel dialectische verbinding is, zijn deze spanningsverhoudingen noodzakelijk. In tussenruimtes of vitale coalities wordt de spanning voorwerp van experimenten, exploratie, en onverwachte verbindingen.

'Vitale coalities', in deze brede zin begrepen, zijn waar K&D steeds naar op zoek is gegaan in haar acties rond de relatie kunst en samenleving, en zijn actueel nog steeds de impliciete rode draad voor Demos als het gaat over het bevorderen van participatie van kansengroepen in bredere zin. Vitale coalities zijn dé hefboom om participatie van kansengroepen op een duurzame manier te bevorderen: het werken over verschillende beleidsniveaus heen, het werken over verschillende beleidsectoren heen, en – vooral – het levend houden van een wederzijdse dialoog tussen praktijken en beleid.

Bibliografie

- Arendt, Hanna (2004) *Over geweld*. Atlas, Amsterdam/Antwerpen
- Blokland, Hans (1991) *Vrijheid, autonomie, emancipatie. Een politiek-filosofische en cultuurpolitieke beschouwing*. Eburon, Delft
- Blokland, Hans (2009) *De lange jaren '80 als een doelbewust politiek misverstand*. De Witte Raaf 142, jaargang 24
- Conijn, Eric (onderzoekseinding) (2002) *Alledaags is niet gewoon. Reflecties over volkscultuur en samenleving*. Konink Boudewijnstichting, Brussel
- De Jong, Mart-Jan (1997) *Grootmeesters van de sociologie*. Uitgeverij Boom, Amsterdam/Meppel
- de Swaan, Abram (1985) *Kwaliteit is klasse. De sociale wording en werking van het cultureel smaakverschil*. Amsterdamse Fonds voor de Kunst, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam www.deswaan.com/nederlands/utarchief/draagswaan/kwaalklasse.htm
- De Rynck, Filip & Dezeure, Karolien (2009) *Burgerparticipatie in Vlaamse steden. Naar een innovierend participatiebeleid*. Vanden Broele, Brugge

Demeyer, Barbara, Janssens, Ivo & Van Looveeren, Marie (2002) *Cultuurparticipatie en sociaal-artistieke projecten als elementen van maatschappelijke integratie* in Jan Vrancken *Armoede en sociale uitsluiting, jaarboek 2002*. Acco, Leuven/ Leuven

Foucault, Michel (1965) *L'archéologie du savoir*, Gallimard, Paris

Freire, Paulo (1980) *Pedagogiek van de onderdrukten*, In den Toeren, Athos-boeken, Baarn

Habermas, Jürgen (1981) *Theorie der kommunikativen Handlung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main

Van Reybrouck, David (2008) *Pleidooi voor Populisme*, Pamflet, Querido, Amsterdam/ Antwerpen

Participatie als gedeelde verantwoordelijkheid van sector en overheid

Een oproep

Cultuurfilosoof Jan Kassies stelt pertinente vragen bij het voeren van cultuurpolitiek vanuit de participatiegedachte. Bekijken we activiteiten van mensen met andere culturele voorkeuren niet teveel vanuit ons eigen waardenstelsel? Is het beschikbare vocabularium binnen de cultuurpolitiek wel toereikend genoeg om nieuwe en andere manieren van participeren te vatten? Kan je het begrip cultuurpolitiek vanuit een participatiegedachte nog wel operationeel maken? De middelen om het cultuurbeleid uit te voeren zijn immers niet onuitputtelijk. Die beperking staat tegenover de groei van mogelijkheden om de vrije tijd in te vullen en de confrontatie met de culturele verlangens van minderheden. Wie in zijn cultuurpolitiek naar mondigheid streeft, moet mensen de facto de gelegenheid te geven om zich te uiten.

Een simpele uitweg is er niet, niet als het gaat over het verbreden van het deelnemen aan cultuur, nog minder als het gaat om – naast die erkende cultuur – de bestaande cultuur van de mensen in de buitenbaan recht te doen. Cultuur kan immers niet worden losgemaakt van de maatschappelijke werkelijkheid, een samenleving waarin de normen en waarden van de middenklasse dominant zijn. De cultuurbeleving van de sociaal zwakkere groepen is niet altijd even goed gekend en ze valt buiten het officiële bestel van de cultuur. We moeten dan ook evolueren van het normatief cultuurbegrip naar een niet-normatieve cultuurbeleving.

Het is immers onaanvaardbaar dat de ontwikkeling van cultuur wordt afgeremd door een gebrek aan visie op de behoeften van de huidige en van de toekomstige samenleving. Hier ligt mereen een verplettende verantwoordelijkheid voor zowel het werkveld als het lokale en Vlaamse beleid. De culturele praktijk zal moeten durven experimenteren met nieuwe benaderingen. We geven in dit deel een aantal wegwijzers mee, niet zozeer een kortzellige frustratie als wel een creatieve oproep.